

Spis treści

PRZEDMOWA	XI
I. PODSTAWY PSYCHOLOGII ROZWOJU CZŁOWIEKA <i>redakcja Janusz Trempała</i>	1
1. KSZTAŁTOWANIE SIĘ NAUKOWEJ PSYCHOLOGII ROZWOJU CZŁOWIEKA <i>Maria Kielar-Turska</i>	3
1.1. Poglądy na dziecko i dzieciństwo	3
1.1.1. Obraz dzieciństwa w okresie średniowiecza	4
1.1.2. Obraz dzieciństwa w okresie Oświecenia i Romantyzmu	5
1.1.3. Obraz dzieciństwa w XIX wieku	6
1.1.4. Obraz dzieciństwa w XX wieku	6
1.1.5. Obraz dzieciństwa na początku XXI wieku	7
1.2. Prekursorzy badań nad rozwojem	8
1.2.1. Początki naukowych badań w XIX wieku	8
1.2.2. Prace okresu międzywojennego	12
1.2.3. Początki koncepcji rozwoju człowieka w ciągu życia	16
1.2.4. Prekursorzy badań nad rozwojem w Polsce	18
1.3. Krótka historia podstawowych dylematów w rozważaniach nad rozwojem	22
1.4. Przedmiot, zadania i działy współczesnej psychologii rozwojowej	23
1.5. Podsumowanie	26
2. NATURA ROZWOJU PSYCHICZNEGO <i>Janusz Trempała</i>	28
2.1. Pojmowanie rozwoju	28
2.1.1. Pojęcie rozwoju	28
2.1.2. Cechy zmian rozwojowych	31
2.2. Rodzaje zmian rozwojowych	36
2.2.1. Zmiany ontogenetyczne	36
2.2.2. Czas i zakres występowania zmian	37
2.2.3. Klasyfikacja uogólniająca	38
2.3. Mikro- i makroskopowe modele przebiegu zmian rozwojowych	38
2.3.1. Mikro- i makrorozwój	38
2.3.2. Poziom makroskopowy	39
2.3.3. Poziom mikroskopowy	40
2.4. W kierunku ogólnego modelu przebiegu zmian rozwojowych	42
2.4.1. Indywidualny charakter zmian rozwojowych	43
2.4.2. Relacyjność zmian rozwojowych	45
2.5. Podsumowanie	48

3. MECHANIZM ZMIANY ROZWOJOWEJ **50**

Janusz Trempała

3.1. Natura a kultura	50
3.1.1. Dziedziczenie i dojrzewanie	50
3.1.2. Środowisko i nabywanie doświadczeń	53
3.2. Geny a środowisko	58
3.2.1. Odziedziczalność cech zachowania	58
3.2.2. Geny a środowisko w ciągu życia ludzkiego	60
3.2.3. Współdziałanie genów i środowiska w ciągu życia	61
3.3. W kierunku ogólnego modelu wyjaśniania zmian rozwojowych	63
3.3.1. Rozwój jako funkcja ogólnej sytuacji	63
3.3.2. Rozwój jako funkcjonowanie w procesie zmian o charakterze adaptacyjnym	64
3.3.3. Neorealizm w poszukiwaniu ogólnego modelu rozwoju	68
3.4. Podsumowanie	69

4. TEORIE ROZWOJU PSYCHICZNEGO **71**

Hanna Liberska

4.1. Klasyfikacje teorii rozwoju psychicznego	71
4.2. Wybrane teorie i koncepcje rozwoju człowieka	72
4.2.1. Teorie psychoanalityczne	72
4.2.2. Teorie behawiorystyczne i uczenia się	80
4.2.3. Teorie poznawcze	85
4.2.4. Teorie etologiczne	95
4.2.5. Podejście humanistyczne	102
4.2.6. Podejście socjologiczne	104
4.2.7. Podejście ekologiczne	105
4.2.8. Podejście kontekstualno-dialektyczne	107
4.3. Koncepcje rozwoju człowieka w polskiej literaturze psychologicznej	113
4.3.1. Koncepcja strukturacji i restrukturacji doświadczenia Tyszkowej	113
4.3.2. Koncepcja rozwoju aktywności Przetacznik-Gierowskiej	115
4.3.3. Koncepcja rozwoju w cyklu życia indywidualnego Niemczyńskiego	117
4.3.4. Temporalny model rozwoju Trempały	119
4.3.5. Funkcjonalna koncepcja rozwoju Porębskiej	120
4.3.6. Biograficzna koncepcja rozwoju człowieka Pietrasińskiego	121
4.3.7. Koncepcja osobowości rozwojowej Obuchowskiego	123
4.4. Podsumowanie	125

5. BADANIE ROZWOJU PSYCHICZNEGO CZŁOWIEKA **127**

Janusz Trempała i Marian Olejnik

5.1. Podejścia badawcze w psychologii rozwojowej	127
5.1.1. Podejście skoncentrowane na zmiennych vs. na osobie	127
5.1.2. Podejście statyczne vs. dynamiczne	129
5.1.3. Paradygmat ilościowy vs. jakościowy	132
5.2. Plany badań rozwojowych	133
5.2.1. Ogólny Model Rozwoju Schaie'go	133
5.2.2. Strategie tradycyjne	134
5.2.3. Strategie sekwencyjne	136
5.3. Analiza danych o rozwoju: analiza różnic, analiza korelacji,	

dopasowanie modeli	137
5.4. Problemy etyczne w badaniach nad rozwojem psychicznym	140
5.5. Podsumowanie	142

II. ROZWÓJ PSYCHICZNY CZŁOWIEKA W POSZCZEGÓLNYCH OKRESACH ŻYCIA **145**

redakcja Maria Kielar-Turska

6. OKRES PRENATALNY **147**

Dorota Kornas-Biela

6.1. Embrionalny okres życia	147
6.1.1. Biologiczne warunki poczęcia	147
6.1.2. Embrionalny rozwój człowieka	149
6.2. Płodowy okres życia	153
6.2.1. Rozwój fizyczny	153
6.2.2. Rozwój motoryczny	157
6.2.3. Rozwój zmysłów	159
6.2.4. Dojrzewanie układu nerwowego	163
6.2.5. Komunikacja prenatalna	166
6.2.6. Wykrywanie nieprawidłowości w rozwoju dziecka	169
6.3. Narodziny jako etap rozwojowy	169
6.4. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie prenatalnym	170

7. WCZESNE DZIECIŃSTWO **172**

Marta Białecka-Pikul

7.1. Wiek niemowlęcy. Pierwszy rok życia	172
7.1.1. Noworodek	172
7.1.2. Rozwój psychomotoryczny niemowlęcia	174
7.1.3. Rozwój społeczny niemowlęcia: poznanie społeczne, komunikacja, przywiązanie	183
7.1.4. Rozwój emocjonalny, temperament i samoświadomość niemowląt	187
7.2. Wiek poniemowlęcy. Drugi i trzeci rok życia	189
7.2.1. Rozwój fizyczny i motoryczny	189
7.2.2. Rozwój poznawczy	190
7.2.3. Rozwój komunikacji i języka	192
7.2.4. Rozwój społeczny i emocjonalny	194
7.2.5. Rozwój pojęcia Ja, temperament i aktywność	196
7.3. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie wczesnego dzieciństwa	200

8. ŚREDNIE DZIECIŃSTWO - WIEK PRZEDSZKOLNY **202**

Maria Kielar-Turska

8.1. Rozwój fizyczny i motoryczny	202
8.2. Rozwój poznawczy	204
8.2.1. Sprawności percepcyjne	204
8.2.2. Funkcje zarządzające	205
8.2.3. Pamięć	206
8.2.4. Myślenie	208

8.2.5. Reprezentacja poznawcza	212
8.3. Sprawności językowe i komunikacyjne	215
8.4. Rozwój emocjonalny	219
8.5. Rozwój społeczny	221
8.6. Dziecięca moralność	223
8.7. Osobowość dziecka	224
8.8. Formy aktywności	226
8.9. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie średniego dzieciństwa	229

9. PÓŹNE DZIECIŃSTWO - MŁODSZY WIEK SZKOLNY **234**

Anna Kołodziejczyk

9.1. Rozwój fizyczny i motoryczny	235
9.1.1. Rozwój fizyczny	235
9.1.2. Sprawność motoryczna	235
9.2. Rozwój poznawczy	235
9.2.1. Rozwój myślenia logicznego	235
9.2.2. Zmiany rozwojowe w przetwarzaniu informacji	236
9.2.3. Obraz świata	240
9.3. Sprawności językowe i komunikacyjne	242
9.3.1. Świadomość językowa i rozumienie wypowiedzi	242
9.3.2. Sprawności komunikacyjne	242
9.3.3. Język pisany	243
9.4. Rozwój społeczny i emocjonalny	245
9.4.1. Rozwój percepcji społecznej	245
9.4.2. Rozwój relacji z innymi	245
9.4.3. Rozwój rozumienia i wyrażania emocji	247
9.5. Rozwój moralny	249
9.6. Osobowość	251
9.7. Formy aktywności	253
9.8. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie późnego dzieciństwa	254

10. DORASTANIE **259**

Anna Oleszkowicz i Alicja Senejko

10.1. Rozwój biologiczny	259
10.1.1. Rozwój fizyczny i motoryczny, czyli osiągnięcie wyglądu człowieka dorosłego	259
10.1.2. Rozwój seksualny - ku zachowaniom intymnym	261
10.2. Rozwój poznawczy	263
10.2.1. Przejście w myśleniu od prymatu rzeczywistości do prymatu możliwości	263
10.2.2. Rozwój świadomości: od świadomości praktycznej do autorefleksji	264
10.2.3. Rozwój poznawczy a myślenie relatywistyczne w okresie dorastania	264
10.2.4. Rozwój poznawczy w okresie dorastania z perspektywy teorii przetwarzania informacji	265
10.2.5. Pamięć w okresie dorastania	266

10.3. Rozwój emocjonalny	266
10.3.1. Od chwiejności do stabilizacji uczuciowej	266
10.3.2. Rozwój ku wyższej uczuciowości	268
10.4. Rozwój osobowości	269
10.4.1. Przejście od niespójnego i niestabilnego Ja do Ja zintegrowanego	269
10.4.2. Rodzaje sytuacji trudnych doświadczanych przez współczesnych dorastających	270
10.4.3. Tożsamość indywidualna jako najistotniejszy czynnik integrujący osobowość dorastających	271
10.4.4. Rozwój tożsamości	273
10.5. Rozwój moralny	274
10.5.1. Przejście od heteronomii do autonomii moralnej	274
10.5.2. Rozwój moralny adolescentów a motywacja zaangażowana w zachowanie etyczne	275
10.5.3. Płeć oraz kulturowe uwarunkowania rozwoju moralnego dorastających	277
10.6. Rozwój społeczny	277
10.6.1. Zmiany w relacjach z rodzicami i rówieśnikami	277
10.6.2. Odnajdywanie swojego miejsca w społeczeństwie	279
10.7. Zachowanie młodzieży - przegląd wybranych zagadnień	280
10.7.1. Zachowania pozytywne	280
10.7.2. Zachowania negatywne	281
10.8. Podstawowe formy aktywności	283
10.9. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie dorastania	283
11. WCZESNA DOROSŁOŚĆ	287
<i>Ewa Gurba</i>	
11.1. Wkraczanie w dorosłość	287
11.2. Pojęcie „dorosłości” w rozumieniu młodzieży i badaczy	289
11.3. Rozwój fizyczny	292
11.4. Rozwój emocjonalny i społeczny	293
11.4.1. Rozwój emocjonalny	293
11.4.2. Związki intymne	294
11.4.3. Małżeństwo i rodzina	295
11.4.4. Aktywność zawodowa	297
11.5. Rozwój poznawczy	298
11.5.1. Perspektywa psychometryczna	298
11.5.2. Perspektywa genetyczno-epistemologiczna	299
11.6. Rozwój moralny	303
11.7. Osobowość młodego dorosłego, czyli o dojrzałości psychicznej	305
11.7.1. Zmiany w strukturze Ja	305
11.7.2. Zmiana i ciągłość w obrębie cech osobowości	306
11.7.3. Rozwój tożsamości	308
11.8. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie wczesnej dorosłości	309
12. ŚREDNIA DOROSŁOŚĆ	312

<i>Marian Olejnik</i>	
12.1. Rozwój fizyczny	312
12.1.1. Funkcje czuciowe	312
12.1.2. Funkcje psychomotoryczne	313
12.1.3. Ogólny stan zdrowia	313
12.2. Rozwój poznawczy	314
12.2.1. Inteligencja psychometryczna	314
12.2.2. Prywatne teorie inteligencji	315
12.2.3. Myślenie postformalne	316
12.2.4. Wiedza „ekspertywna”	316
12.3. Rozwój emocjonalny i społeczny	317
12.3.1. Kryzys wieku średniego	317
12.3.2. Rozwój uczestnictwa w pracy zawodowej	318
12.3.3. Aktywność społeczna w rodzinie	319
12.4. Rozwój osobowości	320
12.4.1. Modele stabilności	320
12.4.2. Modele wzrostu	322
12.5. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie średniej dorosłości	323
13. PÓŻNA DOROSŁOŚĆ	326
<i>Maria Straś-Romanowska</i>	
13.1. Wkraczanie w okres późnej dorosłości	326
13.2. Biologiczny wymiar starzenia się	327
13.2.1. Mechanizmy starzenia się	328
13.3. Społeczny wymiar starzenia się	330
13.3.1. Style funkcjonowania ludzi starszych	331
13.3.2. Role społeczne w późnej dorosłości	331
13.4. Starzenie się w wymiarze życia psychicznego	333
13.4.1. Zmiany dotyczące funkcji poznawczych	333
13.4.2. Starzenie się w wymiarze osobowości	337
13.4.3. Mądrość człowieka starego	342
13.5. Jakość życia w późnej dorosłości	344
13.6. Kres życia - umieranie	345
13.7. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie późnej dorosłości	347
III. STOSOWANA PSYCHOLOGIA ROZWOJOWA: WYBRANE ZAGADNIENIA	351
<i>redakcja Adam Niemczyński i Maria Czerwińska-Jasiewicz</i>	
<i>Wiedza o rozwoju człowieka w sferze edukacji</i>	352
14. PRAWIDŁOWOŚCI ROZWOJU SFERY METAPOZNAWCZEJ W TEORII I PRAKTYCE NAUCZANIA	353
<i>Maria Ledzińska i Ewa Czerniawska</i>	
14.1. Zmiany w świecie, zmiany w nauczaniu	353
14.2. Psychologia poznawcza jako kontekst analiz	354
14.3. Uczenie się w ujęciu poznawczym	355

14.4. Metapoznanie	356
14.4.1. Istota, struktura, rozwój	356
14.4.2. Związki metapoznania ze sferą poznawczą	357
14.4.3. Kontrola jako istotne ogniwo metapoznania	358
14.5. Metapoznanie w praktyce nauczania	359
14.5.1. Zasady nauczania z perspektywy poznawczej	359
14.5.2. Etapy nauczania	361
14.6. Podsumowanie	363
15. PRAKTYCZNE IMPLIKACJE WIEDZY O ROZWOJU SPOŁECZNO-MORALNYM	364
<i>Adam Niemczyński</i>	
15.1. Użyteczność wiedzy o rozwoju społeczno-moralnym	364
15.2. Wiedza wynikająca z badań nad rozwojem społeczno-moralnym	365
15.2.1. Natywizm i charakter moralny	365
15.2.2. Empiryzm i moralny hedonizm	367
15.3. Psychologia poznawczo-rozwojowa i jej intencjonalizm moralny	368
15.4. Strategia stosowania wiedzy o rozwoju społeczno-moralnym	373
15.5. Podsumowanie	376
16. ZARZĄDZANIE EDUKACJĄ WSPIERAJĄCĄ ROZWÓJ INDYWIDUALNY UCZNIÓW	379
<i>Jan Łuczyński</i>	
16.1. Obszary edukacyjnego wspierania rozwoju	379
16.1.1. Nabywanie wiedzy	380
16.1.2. Orientacja w świecie wartości	381
16.1.3. Rozwijanie umiejętności interpersonalnych	383
16.1.4. Rozwijanie umiejętności funkcjonowania w świecie społecznym	387
16.1.5. Rozwijanie zdolności samopoznania i kierowania własnym rozwojem	388
16.2. Zarządzanie edukacyjne	390
16.3. Podsumowanie	391
<i>Wiedza o rozwoju człowieka w sferze opieki psychologicznej</i>	393
17. PRAKTYCZNA WIEDZA O ROZWOJU ŻYCIA RODZINNEGO	395
<i>Ludwika Wojciechowska</i>	
17.1. Rodzina: definicje i właściwości	395
17.2. Teorie rozwoju rodziny	396
17.3. Przemiany w życiu rodziny na tle rozwoju jej członków	402
17.4. Natura zmian w rodzinie w ciągu życia	405
17.5. Podsumowanie	405
18. WSPIERANIE MŁODZIEŻY W ZAKRESIE SAMOPOZNANIA, PLANOWANIA WŁASNEGO ŻYCIA ORAZ PODEJMOWANIA DECYZJI DOTYCZĄCYCH WŁASNEJ PRZYSZŁOŚCI	407
<i>Maria Czerwińska-Jasiewicz</i>	
18.1. Samopoznanie i samookreślenie jako główne zadania rozwojowe okresu dorastania	407

18.1.1. Samopoznanie w procesie kształtowania się tożsamości młodzieży	407
18.1.2. „Wrastanie” w społeczeństwo dorosłych a określanie siebie i swojej przyszłości przez młodzież	408
18.1.3. Rozwój orientacji przyszłościowej młodzieży a samopoznanie	408
18.1.4. Tworzenie koncepcji dotyczącej własnego życia oraz jego projektu	410
18.2. Planowanie własnej przyszłości przez młodzież w okresie dorastania	411
18.2.1. Style życia preferowane przez młodzież	411
18.2.2. Cele i plany życiowe młodzieży	412
18.3. Decyzje młodzieży dotyczące własnej przyszłości	412
18.3.1. Główne rodzaje decyzji życiowych młodzieży	412
18.3.2. Decyzje życiowe w kontekście teorii decyzji	413
18.4. Przygotowanie młodzieży do planowania własnego życia i podejmowania decyzji dotyczących własnej przyszłości	414
18.4.1. Podstawy teoretyczne oddziaływań	414
18.4.2. Oddziaływania dotyczące planowania własnego życia i podejmowania decyzji dotyczących własnej przyszłości przez młodzież	415
18.5. Podsumowanie	416

19. WSPOMAGANIE FUNKCJONOWANIA LUDZI STARZEJĄCYCH SIĘ

Ludmiła Zając-Lamparska

19.1. Możliwości pomyślnego starzenia się	419
19.2. Wspomaganie funkcjonowania poznawczego osób starzejących się	421
19.2.1. Selektywna optymalizacja procesów poznawczych	421
19.2.2. Kompensacja w obszarze procesów poznawczych	424
19.2.3. Mądrość jako nowe jakościowo zjawisko w funkcjonowaniu poznawczym osób starzejących się	425
19.3. Wspomaganie funkcjonowania osób starzejących się na poziomie osobowościowym - samoocena i tożsamość	426
19.3.1. Selektywna optymalizacja i kompensacja w zakresie samooceny	426
19.3.2. Nowe jakościowo zjawiska w obszarze tożsamości	428
19.4. Podsumowanie	430

Zastosowania kliniczne wiedzy o rozwoju człowieka

20. WSPOMAGANIE ROZWOJU OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ

Małgorzata Kościelska

20.1. Postacie niepełnosprawności intelektualnej	434
20.2. Geneza niepełnosprawności intelektualnej	434
20.2.1. Wady genetyczne	434
20.2.2. Uszkodzenia układu nerwowego	435
20.2.3. Choroby somatyczne i defekty percepcyjne w powstawaniu niepełnosprawności	435
20.2.4. Zaniedbania i inne formy patologii środowiska	436
20.2.5. Trauma psychiczna	436

20.2.6. Zaburzenia intrapsychiczne	436
20.2.7. Procesy inwolucyjne	436
20.2.8. Proces patologizacji rozwoju prowadzący do niepełnosprawności intelektualnej	436
20.3. Ogólne zasady wspomagania rozwoju osób z niepełnosprawnością intelektualną	437
20.3.1. Wspomaganie biofizyczne	437
20.3.2. Wspomaganie środowiskowe	437
20.3.3. Wspomaganie pedagogiczne	438
20.3.4. Wspomaganie psychologiczne	438
20.3.5. Wspomaganie ogólnospołeczne	439
20.4. Wybrane problemy i potrzeby osób niepełnosprawnych intelektualnie w różnych fazach życia	439
20.4.1. Okres przed narodzeniem	439
20.4.2. Narodziny	440
20.4.3. Dzieciństwo	440
20.4.4. Okres szkolny	441
20.4.5. W kierunku dorosłości	442
20.5. Podsumowanie	444
21. WSPOMAGANIE OSÓB Z ZABURZENIAMI NALEŻĄCYMI DO AUTYSTYCZNEGO SPEKTRUM W PERSPEKTYWIE PSYCHOPATOLOGII ROZWOJOWEJ	446
<i>Ewa Pisula</i>	
21.1. Charakterystyka osób z zaburzeniami należącymi do autystycznego spektrum	446
21.2. Wspomaganie rozwoju dzieci z autyzmem	448
21.2.1. Wczesne wykrywanie i wczesna interwencja	449
21.2.2. Wspieranie rozwoju dziecka z autyzmem w wieku szkolnym	450
21.2.3. Trudności szkolne dzieci z autyzmem	451
21.3. Wspomaganie rozwoju młodzieży i dorosłych	452
21.3.1. Problemy związane z dorastaniem	452
21.3.2. Problemy rozwoju osób z autyzmem od dzieciństwa do dorosłości	453
21.4. Podsumowanie	453
SŁOWNIK SŁÓW KLUCZOWYCH	455
LITERATURA CYTOWANA	461
INDEKS NAZWISK	514
INDEKS RZECZOWY	527
WYKAZ ŹRÓDEŁ ILUSTRACJI	536
O AUTORACH	537